

Vztah nutnosti a nahodilosti ve válce

Předpokladem úspěšného řešení úkolů vojenské činnosti je osvojení si dialektickomaterialistické metody analýzy všech faktorů, které mají vliv na sféru vojenskosti. Významnou teoreticko-poznávací i metodologickou funkci plní v celém systému materialistické dialektiky kategorie dialektiky. Vyjadřují momenty, stránky, stupně poznání světa, jsou také nástrojem jeho praktického přetvoření.

Tyto obecné závěry platí i o kategoriích nutnosti a nahodilosti. S nutností a nahodilostí se setkáváme ve všech oblastech života společnosti: v individuálním i společenském životě, v ekonomice, politice, ideologii, v řídicí a organizační práci, ve výchovném procesu a ve výrazné podobě se objevuje i v oblasti vojenskosti, zvláště ve válkách.

Vztah nutnosti a nahodilosti ve válkách patří k těm činitelům, které se bezprostředně dotýkají okolností a možného vzniku války, promítají se do způsobu přípravy ozbrojených sil a ovlivňují poznávací a rozhodovací procesy i způsoby vedení ozbrojeného zápasu.

V souvislosti s touto problematikou vzniká řada otázek. Můžeme hovořit vzhledem ke značné proměnlivosti a nestálosti činitelů, které ovlivňují ozbrojený zápas, o nutnosti a zákonitosti průběhu ozbrojeného zápasu? Jaký je vztah nutnosti a nahodilosti ve válce? Nejsou to konečnými nahodilosti, které předurčují průběh a výsledek války? Jaký je vztah nutnosti a nahodilosti ve válce — který z těchto faktorů má určující vliv na průběh války?

Článek je příspěvkem k filozofickému řešení tohoto problému.

Ve vývoji filozofického myšlení se setkáváme s různými koncepcemi nutnosti

a nahodilosti. Pojem náhoda není v dějinách filozofického myšlení znakem jednoho jednoznačně definovaného pojmu, ale je mu přisuzován různý obsah. Původně v mytickém pojetí je spojována náhoda s působením nějaké neznámé síly. Později byly náhody (tyché) perzifikovány a zařazeny do galerie bohů, kterým vládla bohyně Tyché.

Mechanicko-materialistické pojetí absolutizovalo kauzální souvislost jako podstatnou nutnou souvislost celého světa. Má-li každý jev svou příčinu, není náhodný. Objektivní nahodilost podle těchto filozofických představitelů neexistuje. (Holbach např. tvrdil, že náhoda je bezobsažné slovo.)

Opakem těchto přístupů bylo voluntaristické pojetí světa, jehož představitelé odmítali zákonitý, nutný vývoj světa nebo jeho součásti, např. společnosti a dokazovali, že svět nebo společnost je shlukem náhodných jevů, chaoticky uspořádaných událostí, které nesvědčí o řádu, systému, nutnosti, opakovatelnosti apod.

Obhájcí metafyzické metody rozdělovali věci a jevy světa do dvou neslučitelných skupin dějů — nutných nebo nahodilých. Nahodilé jevy prý nemají svou příčinu, není možné je předvídat nebo přiřadit k nějakému zákonitému jevu.

Také v běžném myšlení náhodu, náhodné jednání spojují s něčím, co vyplývá z našeho jednání, co je odchylkou, výjimkou, nebo co do něho zasahuje z vnějšku.

Marxisticko-leninská teorie dokazuje, že nutnosti a nahodilosti vyjadřují objektivní souvislosti světa. Jevy nazýváme nutnými tehdy, jestliže vyplývají z podstaty věci, jevu nebo procesu, mají příčinu samy v sobě, vznikají vždy z vnitř-

ních, relativně stálých podmínek. Prakticky není možné, aby se za těchto podmínek uskutečnil jev protikladný, kvalitativně jiný. Např. zánik kapitalismu, stejně jako vznik socialismu je objektivně nutný proces, který pramení z vývojových tendencí soudobého kapitalismu.

Nahodilost je jev, který nemá základ a příčinu v podstatě věci, jevu nebo procesu. Nevyplyvá z vnitřních, podstatných a relativně stálých souvislostí daného jevu, ale vzniká zpravidla působením vnějších nebo vedlejších nepodstatných vlivů a souvislostí. Např. je-li přechod k socialismu nutný proces, konkrétní realizace tohoto přechodu v jednotlivých kapitalistických státech i formy tohoto přechodu ve vztahu k nutnému, zákonitému procesu vystupují jako nahodilost.

Nahodilý jev však není bezpříčinný, i on vzniká nutně, je v jiné konkrétní souvislosti jevem zákonitým. Obecně platí, že co je v jednom systému (vztahu) nutné, v jiném je nahodilé. Nutnost se mění v nahodilost, nahodilost se stává nutností. Nutnost se prosazuje přes nahodilosti. B. Engels vysoce ocenil přínos Hegela, který vystupoval proti metafyzickému pojetí vztahů nahodilosti a nutnosti slovy: „Proti oběma pojetím (tj. proti absolutizaci buď náhody, či nutnosti) vystupuje Hegel s poučkami do té doby neslýchanými, že náhodné má nějaký důvod, protože je náhodné a právě tak nemá důvod, protože je náhodné, že náhodné je nutné, že nutnost se sama určuje jakožto náhodnost a že na druhé straně je tato náhodnost spíše absolutní nutnost.“ (Engels, B.: *Dialektika přírody*, Praha 1950, s. 187 až 188.) Podrobnější souvislosti vyplynou z konkrétní analýzy nutnosti a nahodilosti ve válce.

Válka jako specifická forma sociálního pohybu je přírodně historickým procesem. Představuje také dialektickou souvislost vztahů a procesů nutných a nahodilých, živelných a uvědomělých, relativně opakovatelných a neopakovatelných, vnitřních a vnějších, relativně stálých a proměnlivých.

Válce stejně jako jiným sférám sociálního pohybu jsou vlastní nutné souvislosti, stejně jako prvky nahodilosti, výjimečnosti, chaotičnosti apod.

Nutné souvislosti ve válce jsou takové, které mají objektivní charakter, jsou nezávislé na vědomí, vůli lidí, jejich přáních, ideách, vyplývají z vnitřních zákonitostí vývoje daného systému, daných vztahů a souvislostí.

Ve válce rozeznáváme „dva druhy“ nutností:

1. Nutné souvislosti, jevy a procesy,

kteří vznikají objektivně, jsou vnitřní, podstatné, ale nejsou obecné, projevují se v jedinečných událostech.

2. Nutné souvislosti, které nazýváme zákonitě. Zákonitá souvislost (nutnost) je nejpodstatnější formou nutnosti. Je takovou souvislostí, která je objektivní, obecná, nutná, podstatná, vnitřní, opakující se, působící v závislosti na podmínkách.

V dané souvislosti vycházíme z toho, že zákon a nutnost jsou stejného řádu. Nutnost je závazným znakem a důsledkem zákonů. Obě formy nutnosti vyjadřují nemožnost toho, aby se daný proces odlišil od běhu událostí. Nutnost se v oblasti války projevuje především v „zákonitosti nutnosti“, tedy v zákonech války.

Zákony války jsou specifickým projevem společenských zákonů. Mají obecné rysy, které jsou shodné se společenskými zákony. Jsou objektivní, poznatelné člověkem, prosazují se ve specifické společenské praxi, jejíž podstatou je pokračování politiky jinými násilnými prostředky.

Objektivní charakter zákonů války je dán přírodními a společenskými vztahy (politickými, třídními, morálně politickými, vědeckotechnickými a vojenskými), okolnostmi, v jejichž rámci válečné střetnutí probíhá, i materiálními prostředky ozbrojeného zápasu, které bojující strany používají.

Z přírodních podmínek máme na mysli podmínky prostorové, geografické, časové, meteorologické aj., ze společenských podmínky a vztahy politické, třídní, ekonomické, vojenskopolitické, morálně politické, vojenskostategické, vědeckotechnické aj., které vytvářejí objektivní prostor a působí v ozbrojeném střetnutí válečných stran.

Při úvaze o těchto problémech musíme rozlišovat mezi objektivními zákony války, které působí v ozbrojeném zápasu bez ohledu na to, zda je věda poznala, zda se jimi lidé cílevědomě řídí a „poznáními zákony války“, které reprezentují zákony vojenské vědy. Zákony vojenské vědy jsou subjektivním odrazem objektivních zákonů války.

Zákony války, které zkoumá vojenská věda, se podobají, přibližují se, více či méně odevětně odražejí objektivní zákony války. Složitost poznání i praktického využití zákonů války ztěžuje to, že zákony války nepůsobí s takovou nevyhnutelností proto, že se prosazují jako objektivní zákonitá tendence v závislosti na subjektivním činiteli, tj. na příslušných bojujících stran, na způsobu vedení a řízení ozbrojeného zápasu, morálně politickém činiteli, vojenskopolitické a vojenskoodborné připravenosti velitelského sboru, vojáků, na materiálním faktoru apod.

O zákonech války, které působí relativně kratší období než společenské zákony, platí výrok K. Marxe v Kapitálu: „Každý všeobecný zákon se prosazuje jako vládnoucí tendence vždy jen velmi spleťtí a přibližně, jako průměr neustálého kolísání, který se nedá nikdy přesně zjistiť.“ (Marx, K.: Kapitál III-1, Praha 1955, s. 177.)

Š. A. Tuškevič ve své studii „Filozofie a vojenská teorie“ zdůrazňuje, že vyjádřit zákony války v pojmech vědecké teorie je velmi obtížné. (Tuškevič, Š. A.: Filozofie a vojenská teorie, Praha 1978, s. 179.) Domníváme se, že adekvátní tomuto tvrzení je i stanovisko B. Engelse k povstání, o němž řekl, že je rovnici, v níž jsou všechny veličiny nestálé a neurčité. (Marx—Engels: Spisy, sv. 8, Praha 1960, s. 121.)

Cílem článku není podrobná analýza zákonů války. Nemůžeme je však vzhledem k řešenému tématu obejít. Řada sovětských autorů I. A. Važencev, G. A. Fedorov, I. A. Grudin, S. I. Krupnov, N. A. Lomonov, N. I. Morozov se přes drobné nuance v pojetí zákonů shodují v tom, že můžeme v oblasti války vydělit čtyři skupiny zákonitostí:

1. Zákonitosti, které vyjadřují závislost vzniku válek, jejich cílů a politického řízení válek na ekonomických a politických podmínkách.

2. Zákonitosti, které vyjadřují závislost průběhu a výsledku války na vzájemném poměru sil (ekonomických, morálně politických, vojenských, vědeckotechnických) válčících států a koalic.

3. Zákonitosti, které vyjadřují závislost průběhu a výsledků ozbrojeného zápasu na způsobech vedení bojové činnosti.

4. Zákonitosti, které určují vývoj a střídání způsobů vedení válečné činnosti. V každé z těchto skupin působí řada konkrétních zákonů války, které odhaluje vojenská věda, ale také nutnosti a nahodilosti, které v daných souvislostech nemají povahu zákonů. Zákon války, které odhaluje vojenská věda, jsou různým způsobem klasifikovány. Nejčastěji se setkáváme s klasifikací zákonů války podle stupně obecnosti. Hovoříme o nejobecnějších zákonech války, o obecných a specifických zákonech války. Někteří autoři zdůrazňují stupeň důležitosti zákonů války a rozlišují zákony prvního řádu, obecné zákony a zákony druhého řádu.

Zanedbatelný není ani přístup těch autorů, kteří se opírají o teoretické dědictví V. I. Lenina, který rozlišoval tyto typy společenských zákonů: zákony genetické (je jim podřízen vznik společenských sy-

stémů za určitých podmínek), zákony fungování systémů (vyjadřují vnitřní souvislosti mezi prvky systémů) a konečně zákony vývoje (vyjadřují posloupnost, rytmus, tempo a spojitost vývoje systémů). Tito autoři klasifikují zákony války v těchto třech oblastech.

Ve vztahu k řešenému problému je podle našeho názoru důležitá klasifikace zákonů podle charakteru jevů a procesů na statistické nebo pravděpodobnostně statistické zákony a zákony dynamické.

Statistické zákony války postihují nutné vztahy mezi ekonomickými, politickými, vojenskými a ideologickými faktory válčících stran. Ze vzájemného působení těchto faktorů vychází jako výslednice obecná zákonitá tendence, která se až příliš často prosazuje v ozbrojeném zápase přes nahodilosti. Tato zákonitá tendence má charakter procesu, v němž neexistuje jedna možnost, ale více možností, z nichž se jedna v konkrétně historické situaci prosadí jako nutnost. Tyto zákonité tendence postihují pravděpodobnostně statistické zákony, které vyjadřují prosazování nutnosti přes nahodilosti, oklikami.

Dynamické zákony nepůsobí odděleně od statistických zákonů. Působí v jednotlivých relativně autonomních procesech, v nichž ve zcela konkrétní situaci nepůsobí podstatně i jiné souvislosti. Dynamické zákony se uplatňují jako prvky, stránky, tendence, části pravděpodobnostně statistických zákonů.

Klíčovým problémem je vztah člověka, bojujících stran a společnosti k zákonům války. Zákon války mají povahu nutnosti, která se prosazuje v činnosti bojujících stran bez ohledu na to, byly-li nebo nebyly poznány. Nepoznané zákony války působí jako nahodilost, ovlivňují lidské jednání a rozhodování a jsou lidským vědomím odraženy. Obecně platí, že nutnosti ozbrojeného zápasu nezávisí bezprostředně na vůli a vědomí lidí, ale naopak určují je. Zákon války jsou základní determinantou bojujících stran v ozbrojeném zápase. Nutnosti ozbrojeného zápasu působí na bojující strany přímo, determinují jejich činnost. Bojujícím masám však také působení nutnosti ozbrojeného zápasu zprostředkují adekvátně nebo neadekvátně řídicí orgány, které jsou organizátory ozbrojeného boje mas. Touto činností uplatňují vojenští činitelé podstatný vliv na průběh války.

Také nahodilosti představují neoddelitelný prvek války. Projev nahodilosti, se kterými se setkáváme ve válkách, je obrovské množství. Nahodilosti ve válkách v nejednom případě doprovázejí nutnosti i zákonitosti války. Můžeme je rozdělit na

nahodilosti, které mohou mít vliv na vznik války, na nahodilosti, které působí jako vnější faktory na průběh ozbrojeného zápasu, a na nahodilosti, které pramení z vlastního charakteru ozbrojeného zápasu.

A. Nahodilosti, které mají vliv na vznik války, působí celá řada. V současné době zvyšují nebezpečí možného vzniku války nahodilosti, které pramení z politiky imperialismu.

Nesmíme si ani po Helsinské konferenci dělat iluze o soudobém kapitalismu, o tom, že imperialismus se již definitivně vzdal pokusů o rozpoutání války proti socialistické soustavě, nebo že ji již vyvolat nemůže.

Fakta soudobé zahraniční i vojenské politiky USA ukazují, že ani současný americký prezident J. Carter se nepoučil z politiky svých předchůdců. Naopak, často iniciativněji a otevřeněji než oni prosazuje zájmy vojenskoprůmyslového komplexu proti zájmům amerického lidu, politice mírového soužití a světového míru. Nereálně hodnotí nástroje politiky a v duchu tradic politiky imperialismu se domnívá, že vojenská síla je rozhodujícím nástrojem americké politiky stejně jako tomu bylo v údobí hegemonie amerického imperialismu ve světě.

„Deklarace členských států Varšavské smlouvy“ z listopadu roku 1978 zdůrazňuje, že „na evropském kontinentě nebylo zastaveno a pokračuje narůstání počtu vojsk a množství výzbroje a nebylo dosaženo žádných efektivních opatření v oblasti vojenského uvolnění a odzbrojení, což ohrožuje rozvíjení procesu upevňování bezpečnosti v Evropě“.

Ohniska vojenského napětí v různých částech světa se mohou stát centrem vojenské konfrontace dvou protikladných společenských systémů. Zrovna tak neustále se rozšiřující množství zásob raketových jaderných zbraní vytváří potenciální nebezpečí vzniku termojaderné války. Tyto zbraně jsou v neustálé pohotovosti k bojovému použití. Sebelepší technické základy, selhání bezpečnostních opatření, nahodilosti v činnosti obsluhujícího personálu zaviněné nedbalostí, jejich psychickými poruchami, chybné vyhodnocení situace přístroji, které zachycují bojové prostředky jaderného napadení, mohou přivodit nahodile vznik války.

B. Druhou skupinu představují nahodilosti vnější, které bezprostředně vyplývají z podmínek ozbrojeného zápasu. Patří k nim vnější faktory, jako je schůdnost a členitost terénu, roční období, denní doba, směr a síla větru, množství srážek,

žek, které, jsou-li nepředvídané, působí jako nahodilost a urychlují nebo zpomalují činnost vojsk. V podmínkách používání raketových jaderných prostředků vliv nahodilostí spjatých se zeměpisnými a povětrnostními podmínkami vzrůstá.

Zrovna tak k vnějším nahodilostem mohou patřit výkyvy ve výrobě, které zabezpečují činnost vojsk, způsobené snížením výrobních kapacit, energetických zařízení, dopravních tepen, změny v morálně politickém stavu obyvatelstva apod. Tyto nahodilosti mohou urychlovat nebo zpomalovat průběh války.

C. Třetí skupinu tvoří nahodilosti, které vyplývají bezprostředně z charakteru ozbrojeného zápasu. Především jde o nahodilosti, které mohou vzniknout v důsledku nedostatku nebo nepřesnosti informací o nepříteli a také nahodilosti, které pramení z nepředvídané činnosti nepřítelů. Vznik nahodilostí v této oblasti je do značné míry podmíněn kvalitou a stupněm informací o nepříteli a kvalitou našeho předvídání. Nedostatek informací o nepříteli, nesprávné odhadnutí jeho sil, prostředků, nepostižení proměn ve vzájemném poměru sil, ve složení vojsk, ve vedení ozbrojeného zápasu, moment překvapení ze strany nepřítelů má charakter nahodilostí, které mohou mít taktický, operační i strategický význam. Není tajemstvím, že moment překvapení v podmínkách použití jaderných zbraní může podstatně ovlivnit vzájemný poměr sil a má vliv na celkový průběh bojové činnosti.

K řadě nahodilostí může dojít také v činnosti našich vojsk. Tyto nahodilosti mohou nejen negativně, ale také pozitivně ovlivnit činnost vojsk. Předčasná nebo opožděná činnost jednotek, ztráty velitelů, štábů, vyřazených technických spojovacích prostředků, opožděné doručení rozkazů a nařízení, změny pochodové osy za přesunu, změny směru útoku, vyřazení bojových prostředků na jednotlivých směrech, mají charakter nutnosti, jsou-li předvídané již v přípravě vojsk, ale také nahodilostí, nejsou-li předvídané. K těmto faktorům se řadí i nahodilosti, k nimž dochází při porušení našich záměrů mezi palbou, pohybem, úderem, manévrem a součinností, které mají negativní vliv na průběh ozbrojeného zápasu.

Zanedbatelné nejsou ani nahodilosti, které vyplývají z použití moderní techniky a vyjadřují vědeckotechnický pokrok ve vojenství. Růst dopravních prostředků, složitější spojovacího zařízení, výpočetní techniky, složitých zbraní a zbraňových systémů, techniky, která usnadňuje roz-

hodovací procesy, velení i vlastní vedení bojové činnosti je bezesporu projevem pokroku ve vojenství. Na druhé straně poruchovost těchto zařízení nebo i vyřazení z bojové činnosti může mít charakter nahodilostí, které mohou mít nedozírné důsledky na průběh války.

K činitelům, které prohlubují nahodilost ve válce, patří překvapení jak z naší strany, tak ze strany nepřítele. Základním rysem překvapení ve válce je dosažení toho, aby nepřítel předpokládal něco, co ve skutečnosti není a naopak nepředpokládal z naší strany činnosti spojené s použitím zbraní a bojových prostředků k dosažení bojového úspěchu.

Překvapení můžeme dosáhnout různými prostředky. Patří k nim záměrné utajování i nutné utajování našich záměrů a prostředků, stejně jako záměrné prozrazování. Smyslem této činnosti je vytvořit nahodilosti, které se vymykají kontrole nepřítele, které nejsou postižitelné z různých příčin. Cílem této činnosti je přispět k tomu, aby si nepřítel na základě neúplné nebo fiktivní empirie vytvořil neúplný a nepřesný obraz o našich záměrech, dislokaci, bojových prostředcích, směru hlavního úderu apod. Gnoseologický aspekt klamání nepřítele směřuje k vytvoření nepravdivého obrazu naší bojové činnosti, v němž dochází k záměně nutného jevu s nahodilým, podstaty s jevem, obsahu s formou, obecného s jedinečným a naopak. Nepřítele klameme v prostoru, v sílách i v čase. V praxi usilujeme o dosažení toho, abychom utajováním i prozrazováním klamali i klamáním utajovali naši činnost. Strategického, operačního i taktického úspěchu překvapením dosáhneme tehdy, poznáme-li nejen sílu a záměry nepřítele, ale také možnosti a situaci našich jednotek.

Po válce vzniká řada nahodilostí, které jsou podmíněny osobními vlastnostmi vojevůdců. Tyto nahodilosti se stávají formou projevu nutnosti a jsou jejím doplňkem. Politická vůdcovská, velitelská a náčelníci mají velký vliv na průběh a výsledek boje lidových mas ve válkách.

Jejich vliv může být dvojho druhu. Velitelé mohou svými činy a rozhodnutí-

mi, svým jednáním urychlit nebo zpomalit průběh událostí, ulehčit nebo ztížit průběh ozbrojeného zápasu. Mohou řídit průběh ozbrojeného zápasu tak, že stanovených cílů dosahují s minimálními ztrátami na lidských životech a vojenském materiálu, ale také mohou svými nerozváženými rozhodnutími způsobit v průběhu války velké ztráty, neúspěchy i porážky v jednotlivých bitvách.

Úspěch činnosti velitelů je závislý na tom, nakolik poznají a využívají objektivní nutnosti a zákonitosti ozbrojeného zápasu a předvídají jeho nahodilosti. Příznivé objektivní podmínky samy o sobě nevedou k vítězství nad nepřítelem. Objektivní nutnosti války se prosazují v praktické činnosti bojovníků, jsou jí imanentní. Podmiňují tuto činnost. Proto řídicí a organizátorská činnost se neobejde bez poznání nutností i zákonitostí ozbrojeného zápasu i okolností a podmínek, za nichž se prosazují.

Čím úplněji a všestranněji postihují velitelé objektivní zákonitosti války vzhledem ke konkrétně historické situaci, čím objektivněji postihují a hodnotí situaci vlastní a nepřítele při přípravě rozhodnutí, tím mají větší vliv na průběh a výsledky ozbrojeného zápasu.

Zkušenosti z Velké vlastenecké války Sovětského svazu proti německému fašismu potvrdily, že vedoucí vojenští činitelé — organizátoři ozbrojeného boje sovětského lidu se stali vynikajícími vojevůdci. Jejich schopnost vědecky analyzovat průběh války, umění vybrat nejpodstatnější, hlavní, to, co může mít rozhodující význam, umění předejít protivníka a vnutit mu svou vůli, odhalovat základní tendence vývoje ozbrojeného zápasu, předvídát nahodilosti, korigovat svá rozhodnutí, umění řešit rozpory mezi objektivním a subjektivním, nutným a nahodilým, se projevila v řízení vojenských operací i v jejich podílu na porážce německého fašismu.

Pěstování tvrdšího charakteru vojenskovodeckého myšlení patří dnes k předním úkolům přípravy velitelského sboru naší armády i armád socialistického společenství.